

Žitkovské čarování

Pravdivý příběh žitkovských bohyní

Jiří Jilík

Žitkovské čarování

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Jiří Jilík
Žitkovské čarování – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Motto

Magie není žádnou nižší či pokleslou formou náboženství, stejně tak jako ono totiž zakládá vztah myslících bytostí k nadpřirozenu. Její základní cíle se shodují s cíli stanovenými církví: vysvětlit nevysvětlitelné, vymezit skrytý řád všehomíra, kterým se řídí lidské životy, a tak přemoci strach, omezit úzkost z problémů, které přesahují běžné či přirozené schopnosti lidské bytosti, zvláště pak v souvislosti s nemocí a smrtí. Stejně jako náboženství má magie všelidský ráz v nekonečně pestré řadě forem.

Robert Muchembled

Nejlepší ochranou proti uřknutí zůstává nevěřit v ně, to jest vědomá vůle vyjít ze systému, mimo nějž nelze mít ani oběť, ani čaroděje.

Claude Lévi-Strauss

Jiří Jilík

Žítkovské čarování

Pravdivý příběh žítkovských bohyní

 CPRESS

**Brno
2013**

*Zadarmo ničeho nečiní, lásku k bližnímu nezná, na chudobu
nebere ohled. Právě jako pijavice!*

P. Josef Hofer, farář ve Starém Hrozenkově

Jakživ jsem hodnější ženy nepotkal.

František Macek, učitel na Žitkové

Obsah

Žitkovské bohyně

Dobré čarodějnice	8
Hnízdo moudrých bab	31
Lásky hry ošidné	47
Bosorky kontra bohyně	63
Boží apatéka	73
Za oponou času	90
Málinčino svědectví	99
Moje přítelkyně Irma	110

Žitkovské čarování

Historiky o bohyních	124
Boršická baba – Dora Šurmánková	127
Baba hrozenkovská – Pagáčena	137
Z národopisného výzkumu	144
Josef Ludovít Holuby: Alois Jirásek u bohyně	155
Historiky zaslané čtenáři	158
Josef Hofer: Úvod šestinedělky	162
František Bartoš: Setkání s Dorkou Gabrhelovou	169
Ferdinand Důbravský: Rozhovor so žitkovskou bohýňou	176
Josef Hofer: Žitkovská bohyně	182
Bohumil Haluzický: Učarování	199
Olga Vlasáková: U žitkovské bohyně	216

Doslov k druhému vydání 222

Slovníček nářečních výrazů 227

Ediční poznámka 235

Literatura a prameny 237

Zkratky 240

O autorovi 241

Výběrová bibliografie 242

Příloha 243

1. část

Žítkovské bohyně

Dobré čarodějnice

„Chcete vedzec... Tož dobre.“

Přežehnala se křížem a slova plynoucí z úst, vyslovovaná stejně dnes jako před stoletími, začala naplňovat jizbu:

„Ve meno Otca i Syna i Ducha svjatého. Začínám temu Jurímu prvýkrát. Jako sa ci povedze na tvojem bjélém svece, na tvojem zdraví, šťascí, božjém požehnání. Já to zadávám na čjérné pusté hory. Tam ty trápenosci, kažkosci, uhybujce, ustupujce, vy sa od teho Jurího ubjerajce, vy v něm němajce moci. Ani ve dně, ani v noci...“

Vosk rozpuštěný na plotně a vylitý do studené vody se srazil do bizarních tvarů.

Stařena se na mne zadívala jiskrnýma očima.

„Pójdzece na veselie?“

„Ne,“ kroutím hlavou. „Na svatbu nepůjdu.“

„Budze svatba u vás v rodzine?“

V duchu se proberu rodokmenem příbuzenstva.

„Ne, ani v rodině svatba nebude.“

„Ale budze, budze...“ řekne přesvědčivě.

No vida, říkám si v duchu. Netrefila. Mám důvod nevěřit a zarputile se ho držím, neboť na rozdíl od jiných zvěstí, které mi

Snímek Josefa Klvani z 90. let 19. století je jedním z prvních, na němž jsou zachyceni obyvatelé Kopanic.

sděnila, tahle byla jednoznačná: svatba buď bude, nebo nebude. Mezi tím nic není. A kdyby měla být, musel bych to přece vědět.

„Kedz nebudzece kurici a maso jezci, budzece duho žic,“ pokračuje.

Ale na svatbu nepůjdu!, pomyslel jsem si ironicky.

...

Vrchovou cestou šlapu vpozdvečer zpět k silnici. Po pravé straně horeňka Chabová, vlevo v dáli přede mnou táhlý hřbet Lopeníku. Moravské Kopanice. Kraj drsných krás. Krajina teď na podzim působí dojmem, jako by v ní byla skryta nějaká záhada. Stejně jako v lidech.

Už zas jsem náchylný k meditaci. Ve skutečnosti je vše jenom přelud. Dojem rozdrážděných smyslů. Pravdu mají ti, kteří říkají, že jde o folklor. Něco jako výšivka na košili.

Krajina kolem Žitkové.

Nic víc.

Na shledanou, Kopanice!

...

Když přijdu domů, nejdříve vždycky prohrábnu poštu ležící na televizoru. Toho dne přišel jediný dopis – svatební oznámení mého synovce.

■

Poté, co na počátku 90. let vyšla ve Slováckých novinách reportáž, z níž je výše uvedený úryvek o mém setkání s žitkovskou bohyní Irmou Gabrhelovou, byli mnozí čtenáři přesvědčeni, že jsem si závěr vyfabuloval.

Dnes doznávám, že částečně ano. Ale vskutku jen částečně. Svatební oznámení mi skutečně přišlo. Svatba v rodině

byla – ale já jsem na ni nešel. Ke svatebnímu stolu jsem totiž nebyl pozván. To jediné jsem tehdy zamlčel, abych neubral pointě na překvapivosti a přesvědčivosti.

Měl by snad takový detail být důvodem k pochybám o jasnozřivosti žítkovských bohyní? Není snad ne zcela přesný výrok bohyně jen potvrzením toho, že osud, i ten předurčený, je přesto svobodnou volbou? A že dvojnásobný či neúplný a nepřesný výrok věštkyně není známkou její nedokonalé prozíravosti, ale toho, že sice dokáže dohlédnout mnohem dál než každý z nás, ale že ve chvíli, kdy poznané interpretuje, vykládá, je omezena jazykem a pojmy vytvořenými člověkem. Ty ovšem odrážejí jen člověkem poznanou, velice mikroskopickou část světa. Je velmi obtížné vyložit to, co vidíme, ale nedovedeme pojmenovat.

A kdože to vlastně byly ty žítkovské bohyně?

Na moravských Kopenicích, kde vesnice mají jména Starý Hrozenkov, Lopeník, Vápenice, Vyškovec a Žitková, v kraji bělokarpatkých lesů a horských planin, se protínají siločáry minulosti a budoucnosti. Jen tak si lze vysvětlit, že některé ženy z osady Žitková uměly nahlédnout do dějů, které teprve nastanou. Říkalo se jim bohyně a jejich umění nazvali lidé bohyňováním. Kopeničářské nářečí zná také výraz *bohovac* a v určitých souvislostech se používá též výraz *čítac, robic*.

Na přelomu 19. a 20. století byl tento kraj na moravsko-slovenském pomezí značně izolovaný a sociálně zaostalý. Lidé,

Na Žitkové kolem roku 1930.

kteří krajinu kdysi osídlili, rozházeli svá obydlí po svazích zdejších hor a žili tu svůj čas pomaleji než lidé jen o kus dál, v úrodném Pomoraví. Hodina strávená v neděli při bohoslužbě v hrozenkovském kostele propojovala toto lidské společenství pěti osad, které si vytvořilo osobitou kulturu, jejímž charakteristickým znakem bylo hluboké sepětí s přírodou. Byl to jistě onen po staletí trvající vnitřní dialog mezi člověkem a přírodou, který přivedl vyvolené ženy až k pochopení symbolů znamenajících v množině nahodilostí nutnost.

Činnost bohyní se ovšem zdaleka nesoustřeďovala jen na předvídání budoucnosti – jejich úkol byl mnohem praktičtější: pomáhat a poskytovat rady tam, kde člověk pro svoji omezenou zkušenost nevěděl, jak dál.

Chudoba, prostota, víra. Snímek je z roku 1948.

Systém hodnot, který uznávaly, však ve 20. století procházel postupnou krizí. Svoji roli v tom sehrál nejen vliv církve, která z kazatelen kostelů magické praktiky odsuzovala

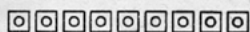
P. Josef Hofer, farář ve Starém Hrozenkově.

a zakazovala, ale jistě i vliv celkových společenských proměn po první světové válce, produkujících mimo jiné stále větší dostupnost vzdělání a vědeckých informací, jež magii vyloučily ze společnosti úctyhodných a důvěryhodných zdrojů poznání a vědění.

Proto byly osudy posledních bohyní neveselé. Na jedné straně představovaly tyto ženy naději pro lidi, kteří od nich očekávali pomoc, a zůstávaly v úctě u těch, jimž pomohly, vzdělanou většinou společnosti však byly vysmívány, prohlášovány za podvodnice a nejednou i soudně stíhány. Kněz Josef Hofer, o kterém bude ještě řeč, již v době kolem první světové války zaznamenal postoj společnosti k bohyním, jenž se po celé 20. století nezměnil. „Nynější bohyně jsou již přestrasšené, ježto byly už pronásledovány lékaři a soudy. Ba stará Pagáčena má prý jen lékařům co děkovat, že se již dostala na druhý svět. Byla prý totiž zavřena, proto, předstírajíc choromyslnost, byla v nemocnici, kde prý ji tak dlouho kurýrovali, až ji odkurýrovali,“ napsal.

Z druhé poloviny minulého století, kdy byl u nás materialismus vyhlášen za jediný přípustný světový názor, jsou známy případy, kdy se vlastní děti zřekly matky-bohyně, aby neohrozily svoji profesní kariéru. A tak se bohyně, aby „neškodily“ svým nejbližším v době, která přála špiclování, stáhly zcela do ústraní. Dostat se do jejich blízkosti a získat si jejich důvěru nebylo jednoduché. Jen doporučení někoho z jejich blízkých, kterým samy důvěřovaly, otvíralo na malý okamžik dveře do třinácté komnaty vědění. Žily většinou na samotách, mimo centrum obcí, a jejich životní styl a zvyklosti prostoupené

BOHYNĚ NA ŽITKOVĚ.

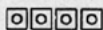

VELEZAJÍMAVÉ, SKUTEČNÉ
PŘÍPADY, JAK VYCHYTRALÉ
VENKOVANKY „BOHYŇUJÍ“
ČILI ČARUJÍ.

~~A 1913~~

UPRAVIL P. JOSEF HOFER,
:: FARÁŘ NA STARÉM HROZENKOVĚ ::

Nákladem vlastním.— Tiskem grafického ústavu Zaorálka a Tučka v Holešově.

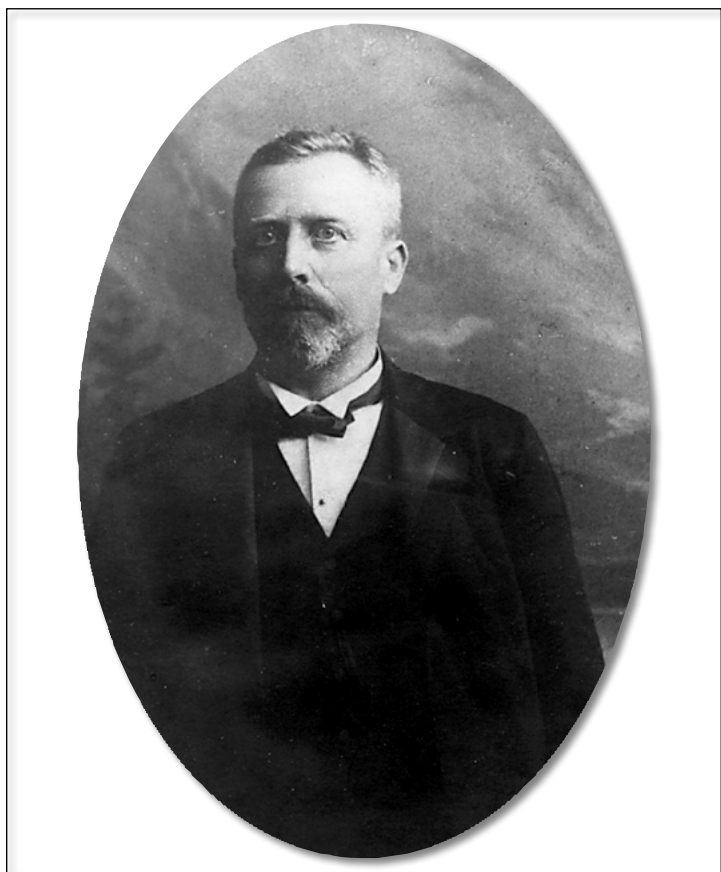
Titulní strana knížky Josefa Hofera Bohyně na Žitkově z roku 1913.

pověrečnými rituály, nejednou i náklonností k pálence, v jejich okolí vzbuzovaly různorodé pocity.

Negativní obraz bohyní vytvořil ve svém spisku „Bohyně na Žitkově“ vydaném v roce 1913 právě zmíněný kněz Josef

Hofer (1871–1947). Vylíčil v něm tyto ženy jako podvodnice lákající peníze z důvěřivých lidí a odsunul je tak kamsi na periferii lidské společnosti, mezi živly bezmála kriminální. Již podtitul zmíněné knížky „Velezajímavé, skutečné případy, jak vychytralé venkovanky bohyňují čili čarují“ by lépe slušel sbírce soudniček – autor popisuje jednotlivé případy a předkládá čtenáři řešení: bohyňování je jen bohapustý podvod. Jeho povídky v této knížce jsou doplněny i pracemi dalších tří autorů: spisovatele strýčko Ferdinanda, dále učitele Karla Dočkala a nadučitele Dobiáše. Pod pseudonymem strýčko Ferdinand se skrývá na přelomu 19. a 20. století na slovenském Záhorí známý vlastenecký učitel a publicista Ferdinand Dúbravský (1850–1926), který v roce 1910, tedy jen pár let před Hoferem, vydal ve Skalici na Slovensku o bohyních samostatný spisek „Žitkovské bohyně“. Vycházel z vlastní znalosti Kopanic, kde několik let učil ve škole, již sám založil na vrchu Kykula. Hodně látky, jak sám uvádí, získal od starohrozenkovského učitele Karla Dočkala. Dúbravský není národopisec a nahlíží na bohyně očima žurnalisty v žánru, který bychom dnes nazvali literaturou faktu. Byť je i on k praktikám bohyní skeptický, zůstává na rozdíl od Hofera nezúčastněný, neodsuzuje.

Generace buditelů, k níž patřili právě učitelé a kněží usilující na konci 19. a na počátku 20. století o pozdvižení kulturní a sociální úrovně Kopanic, nebyla první generací vzdělanců, která se s fenoménem bohyní setkala. Ve 2. polovině 19. století se s bohyněmi setkávali a navazovali kontakt národopisci. A tak se s tématem bohyní setkáme v pracích Františka

Ferdinad Dúbravský, slovenský spisovateľ a žurnalista, autor spisku o žítkovských bohyniach z roku 1910.

Bartoše (1837–1906), Josefa Klvani (1857–1919), Josefa Černíka (1880–1969), Jana Húska (1884–1973) či Antonína Václavíka (1891–1959). Značný prostor je pověrečnému světu Kopaničářů, jehož jsou bohyně součástí, věnován v monografii „Moravské Slovensko“ vydané ve dvou svazcích v letech 1918 a 1922 a redigované Luborem Niederlem, který je spolu s Karlem Chotkem spoluautorem kapitoly Zvyky a obyčeje. Podstatná část v ní uveřejněných historek o vědomcích a bohyních je převzata od Františka Bartoše a z nich opět větší část pochází ze záznamů sběratele lidových písní Martina Zemana (1854 až 1919) z Velké nad Veličkou. Zprávami zejména o bohyňárech obohatil národopisné prameny učitel a národopisný sběratel ve Vizovicích Eduard Peck (1857–1931). Ve 2. polovině 20. století s odborným zájmem navštěvoval bohyně antropolog a etnograf Jan Pavelčík (1906–1990) z Uherského Brodu, ale své poznatky až na drobné příhody nepublikoval. Jako jediný z odborníků 20. století si uvědomil, jakým vzácným fenoménem bohyně jsou, když v roce 1973 napsal: „Bohyně ještě existují jako relikty ze starověku a středověku a měly by být chráněny památkovou péčí, jako se chrání památkové objekty národopisné, stavitelské a přírodní.“

Bohyně znal z vlastní zkušenosti i publicista Bedřich Rychlík (1936), rodák ze Starého Hrozenkova; několik zajímavých historek pojal do své knížky „Pověsti, pohádky a vyprávění z moravských Kopanic“, vydané v roce 2001.

A nesmíme konečně zapomenout na slovenského botanika a národopisce Jozefa Ludovíta Holubyho (1836–1923), evangelického kněze, který působil v Zemianskom Podhradí

v Bošácké dolině na slovenské straně Bílých Karpat. Představuje jistý protipól katolického pátera Hofera: byť sám magické praktiky odmítal, snažil se odhalit a pochopit příčiny těchto jevů v lidových vrstvách. Znalost antické kultury i studium historických pramenů, zejména čarodějnických procesů v Uhrách v 17. a 18. století, mu umožnily vnímat čarodějnictví a lidovou magii v širším historickém a sociálním kontextu. Navíc nebyl jen nezúčastněným pozorovatelem: žil mezi svými farníky v Podhradí bezmála půl století a za tu dobu si získal jejich důvěru, což mu umožnilo velmi zasvěceně zmapovat mikrosvět Bošácké doliny. V zápisech magických a pověrečných praktik a poznání principů lidového čarodějnictví dospěl nejdále.

Co tito vzdělanci o bohyních a bohyňování soudili?

František Bartoš byl jedním z prvních, kteří se tímto tématem vážně zabývali. Uvádí, že podle pověrečných názorů (v jeho době ještě hojně rozšířených) jsou na světě lidé, kteří „více vědí než chléb jístí“, a kteří tudíž svými zvláštními vědomostmi dokážou i věci nadpřirozené, zázračné. Někteří takových vědomostí nabyli poznáním skrytých přírodních sil. Tyto lidi nazývá *vědomci* a zahrnuje mezi ně zvláště ty, kdož žijí v přírodě a s přírodou, jako jsou pastýři či polní hlídači. Je však, říká Bartoš, ještě jedna skupina vědomců a ti „mají své vědomosti z pomoci a přispění božího. To jsou vědomci dobří a lidem užiteční, pomáhají jim v nejrozmanitějších nesnázích a potřebách; jsou to *božci* a *bohyně*. Tito jsou „nejlepšími rádci a pomocníky od kouzel a čarův, jakož i ve mnohých jiných potřebách a nesnázích života lidského“. S tímto nebo obdobným výkladem se setkáme i u většiny ostatních badatelů.

Takto se kdysi žilo na Kaponicích.

■

Jaký je původ božců a bohyní? Ponořme se hlouběji do minulosti a hledejme zprávy o lidové magii, která je hlavním nástrojem těchto lidí nadaných mimořádnými schopnostmi. Třeba se v tomto prostoru setkáme s prabábami bohyní.

Nejstarší nám známé zprávy o těchto jevech v regionu Bílých Karpat nalezneme v deníku P. Karla Kulicha, který byl v letech 1753–1773 ve Starém Hrozenkově na misi. Jezuitský misionář se zmiňuje mimo jiné o tom, že vydal zákaz lití vosku a olova. Potvrdil tím existenci těchto věšteckých praktik v polovině 18. století na Kaponicích. Kulich již zná výrazy božec a bohyně.

Do deníku si poznamenal, že božec, který se vyznal v léčivých bylinách, a byl proto vyhledávaným léčitelem, žil v jeho době v horách kolem Hrozenkova. A také to, že existují ženské, báby, bohyně, jež se obírají léčením nemocných.

Z deníku se též dozvídáme, že byl samotnou hrozenkovskou obcí požádán, aby zařídil potrestání služky Doroty u Jana Hanáčka, která se dopustila „velikého zločinu“: na den Nejsvětější Trojice nebyla na mši svaté, ale provozovala kouzla – nabrala ze čtyř různých pramenů vodu, kterou v jediném džbánu slila, a také za jakýmsi neznámým účelem sbírala před východem slunce květiny. Chtěla si patrně tou vodou, v níž měly být sušené květiny, umývat tvář, aby si zachovala krásu a přilákala milence. Dívka, již s trochou nadšázky můžeme považovat za první slovenskou voňavkářku, skončila v žaláři. O jejím dalším osudu nevíme. Jestli ušla hranici, měla štěstí – v sousedních Uhrách bylo jen o dvě desetiletí dříve, v letech 1728–1729, upáleno v tzv. segedínském procesu čtyřiatřicet nešťastníků, mezi nimi i městský rychtář, protože údajně chtěli zničit celé Uhry a Sedmihradsko krupobitím.

Vydáme-li se ještě o sto let hlouběji do minulosti, do poloviny 17. století, narazíme ve starých soudních spisech na případy žen obviněných z čarodějnictví. Při studiu obvinění a výslechů zjistíme, že praktiky těchto žen a bohyní jsou si v leccems blízké. Pojítkem byly právě magické úkony a rituály, jejichž podoba se v průběhu století příliš nemění.

Čarodějnictví se týká hned první případ zapsaný v Krevní knize městečka Bojkovic. V roce 1630 byla Kateřina Shánělka

z Luhačovic souzena mimo jiné proto, že „zelinu kázala nahýmu děvčeti trhat mezi Svatými Jany proto, aby štěstí v domě bylo. A tou zelinou dům se kropil a za krokvou aby chována byla, že hrom na dům neudeří a že jest dobrá od ouroku“. Nešťastnice byla odsouzena k trestu smrti a 20. června toho roku sřata mečem.

V následujícím procesu, který probíhal u „ouřadu bojkovského“ od 20. června 1635 do září téhož roku, jedna z vyslychaných žen, Kateřina Mrázka z Pitína, popírala obvinění proti ní vznesené a hájila se tím, že „toliko dobrý zelinky bere při Svatým Janě, totiž řepíček a postřelmovou zelinku, a pobožný slova že říká a tudy koňum ouroky zahání a modlitbami spomáhá, říkáje: ‚Ouroky, ouročiska, jaké jsou mužské, ženské, panenské, všecy troje, devatery, šachovské, božou mocou, Pána Krista s pomocou, Pána Krista vodičkou, rozejděte se pryč!‘“.

Kateřina Mrázka vyšla z procesu s podmínkou; totiž – musela se písemně zavázat, že dokud bude živa, vystřihá se „všelijakýho zehnaní, božího těla a ran Kristových naprázdno a darmo jmenování, ovšem pak lidí umejvání a nějakých karakterů při tom užívání“. Sama se tímto zápisem odsoudila, aby propříště byla ztrestána „skrze ortel právní“ jako čarodějnice. O hrdlo přišla hlavní obžalovaná v procesu Zuzka Ouředníčková. Byť se na mučidlech nepřiznala, měla být utopena. Rozsudek jí byl z důvodu milosrdenství změněn na smrt popravčím mečem, kterou podstoupila 27. září 1635.

A nejinak tomu bylo na druhé straně hranice, v Horních Uhrách. V rozsudcích soudů byly vynášeny hrdelní tresty

i za lití vosku. Dne 19. června 1665 byla v Trenčíně souzena „bosorka pre čarovanie liatím vosku, hladanie pokladov, pre hádanie z dlane, o čom sama, isteže na tortúre, udávala, že tú vedomost má od Boha“, zpravuje nás Holuby. A dodává: „Nie dosť na tom, že ju odsúdili na upálenie za živa, ale ešte pred upálením dali ju mučiť, a keď pod torturou svedčila ešte na dve bosorky, múdri páni a prisluhovatelia spraviedlnosti dali aj tie za živa upáliť.“

Rozhlédneme-li se po Evropě, zjistíme, že čarodějnictví byl jev obecně rozšířený, stejně jako existence těch, kteří čarování ovládali a používali je, ať již ku prospěchu, nebo ke škodě svých bližních. Církevní autority však v tomto směru nerozlišovaly a středověké soudy poslaly v atmosféře veřejného mínění ovlivněného náboženským fanatismem na hranici statisíce lidí, kteří měli zvláštní schopnosti, bez ohledu na to, zda sloužili dobru, nebo zlu, zda byli skutečnými, nebo jen domnělými čaroději. Inkvizici a světským soudům se podařilo během 15.–17. století evropské čarodějnictví zlikvidovat tak dokonale, že jedinou památkou na ně jsou již jen soudní spisy.

Naše žitkovské bohyně se schematickému obrazu čarodějnice, jak ho vytvořil středověk, ovšem vymykají. Jsou totiž výlučně dobrými čarodějnicemi, jichž se venkovský lid neobával, ale naopak vyhledával jejich pomoc. Vytvářely protiváhu čarodějnictví, které pomocí čar škodilo a pro něž má latina pojem *maleficium*.

Považujeme za velmi zajímavé zjištění, že v 17. století nalézáme v Anglii věrný obraz našich žitkovských bohyní. Tehdy tam existovaly v povědomí lidových vrstev „hodné